

KATECHEZA DOROSŁYCH — KATOWICE 1979**(MATERIAŁY Z SYMPOZJUM)****KS. STANISŁAW PISAREK****KATOWICKA DEBATA NAD KATECHEZĄ DOROSŁYCH.
RELACJA Z SYMPOZJUM ORAZ Z ZEBRAŃ
PRZYGOTOWAWCZYCH**

Symposium *Katecheza Dorosłych — Katowice 1979* odbyło się 8 i 9 listopada 1979 r. w Katowicach, na probostwie katedry Chrystusa Króla (1 dzień) oraz w gmachu Kurii Diecezjalnej (2 dzień). Przygotowaniu symposium służyły dwa zebrania, zorganizowane w rezydencji Biskupa Ordynariusza diecezji katowickiej — Ks. dra Herberta Bednorza dnia 23 lutego oraz 23 marca 1979 r. Obszerna relacja z obu zebrań przygotowawczych oraz z dyskusji w trakcie symposium ukaże stan katechezy dorosłych w diecezji katowickiej, jej problemy i perspektywy na przyszłość.

Zebranie w rezydencji Księdza Biskupa Ordynariusza dra Herberta Bednorza w Katowicach, odbyte dnia 23 lutego 1979 r. w sprawie zorganizowania symposium poświęconego katechezie dorosłych miało na celu omówienie sposobów zapewnienia Śląskimi Studiów Historyczno-Teologicznym, wydawanym od 1968 r. przez Księgarnię św. Jacka w Katowicach, jako periodyk naukowy reprezentujący śląskie środowisko teologiczne, odpowiedniego i bardziej atrakcyjnego materiału do druku następnych tomów tegoż rocznika.

Zebranie zagał Ks. bp dr Herbert Bednorz. Wysunął on postulat, aby tom Śląskich Studiów Historyczno-Teologicznych rocznika 1980 zawierał materiały pomocnicze dla katechezy dorosłych i cały był poświęcony tej problematyce. W spotkaniu wzięli udział: Ks. bp Józef Kurpas oraz Ks. bp Czesław Domin, Ks. dr Benedykt Woźnica — kierownik wydziału duszpasterskiego Kurii Diecezjalnej, a zarazem członek Redakcji „Śląskich Studiów Historyczno-Teologicznych”, Ks. mgr Dobromir Sieradzki i Ks. Henryk Bolczyk — wizytatorzy diecezjalni, Ks. mgr Tadeusz Pietrzyk — członek Kolegium Redakcyjnego „Gościa Niedzielnego” oraz gość spoza diecezji, adiunkt ATK w Warszawie, specjalista zagadnienia — Ks. dr

Roman Murawski. Z powodu trudności komunikacyjnych nie mogli na zebranie przyjechać z Lublina: Ks. doc. dr hab. Romuald Rak, naczelny redaktor Śląskich Studiów Historyczno-Teologicznych oraz członek ich redakcji — Ks. doc. dr hab. Joachim Kondziela, a ponadto zaproszony jako specjalista — Ks. prof. dr hab. Władysław Piwowski z KUL.

Ks. Biskup Ordynariusz stwierdził w swoim wprowadzeniu do dyskusji, że istnieje już okazjna katecheza dorosłych. Należy do niej np. nauka przed chrztem dziecka, która obejmuje dwie lub trzy godziny katechezy rodziców oraz chrzestnych. Należy do niej także zaliczyć naukę przedślubną. Ks. Bp Bednorz powołał się na otrzymany w tej sprawie list Ks. prof. Piwowarskiego, który sądzi, że należałoby ten rodzaj katechezy rozbudować. Synod diecezji katowickiej domaga się jednakże systematycznej katechezy dorosłych. Od czasu I Synodu diecezji katowickiej (od 1 I 1972 — 23 XI 1975), którego świeccy członkowie przeszli w części kurs katechezy dla dorosłych, zauważa się w tym względzie wysiłek we wszystkich parafiach. Wyłoniło się pięć grup w ramach katechezy dorosłych: dla starszych małżeństw, dla rodziców dzieci przedszkolnych, dla rodziców klas pierwszych, dla rodziców klas drugich oraz grupa ogólna. Wyliczone grupy są obowiązkowo wprowadzane w parafiach. Oprócz nich istnieją jeszcze grupy specjalnych zainteresowań. Ks. Biskup Bednorz odwołał się tu do swojej ostatniej wizytacji w Wodzisławiu, w czasie której stwierdził istnienie tamże kilkunastu grup katechezy dorosłych dla rodziców wszystkich klas szkolnych. Ponadto zbierają się kilka razy w ciągu roku rodzice ministrantów. Grupa starszych ministrantów jest coraz liczniejsza, a dobrze prowadzona staje się kolebką nowych powołań kapłańskich i zakonnych.

W obecnym czasie obserwujemy początek regularnej katechezy dorosłych. Wymaga ona jednakże pogłębienia, problemem jest też jej rozbudowa. Ks. Biskup Bednorz stwierdził wprost, że los chrześcijaństwa na Śląsku zależy od rozwiązania problemu katechezy dorosłych. Najlepsze zrozumienie znajduje w terenie katecheza dla młodych rodziców. Są też katechezy nieudane. Starsi księża mają tu poważne trudności. Prowadzą je bowiem niekiedy metodą lekcji religii. W czasie wizytacji Ks. Biskup był świadkiem takich nieudanych katechez. Z drugiej strony spotkał także katechetki świeckie, które dobrze dawały sobie radę z katechezą dorosłych, np. katecheta w Radoszowach.

Co decyduje o spełnieniu lub niespełnieniu zadań katechezy dla dorosłych? Decydują o tym następujące czynniki:

- odpowiednio dobrana, interesująca, egzystencjalna tematyka, nawiązująca do ich doświadczenia,
- metoda dialogu, rozpoczęcie spotkania piętnastominutowym wprowadzeniem i dokonanie syntezy przy końcu spotkania.

Na katechezę prowadzoną tym sposobem wierni chętnie przychodzą, bo zapewnia im ona aktywność, a tym samym sprawia radość. Spotkania odbywają się co dwa tygodnie. Istnieje tendencja, by w okresie jesiennym i zimowym odbywały się nawet co tydzień. Jako przykład wzorcowej, doskonałej katechezy Ks. Biskup wymienił katechezę dorosłych prowadzoną w czasie wizytacji biskupiej w Łędzinach, przez proboszcza — Ks. Joachima Krupę na temat: „Pieniądz w rękach dziecka”. Ks. Biskup zauważył, że katecheza dorosłych jest również dla prowadzącego okazją do nauki własnej. Sympozjum w jesieni 1979 r. winno dostarczyć materiałów pomocniczych do niej.

1. Wypowiedź Ks. dra Romana Murawskiego z ATK w Warszawie:

Ks. Murawski poinformował audytorium o inicjatywach z zakresu katechezy dorosłych w Polsce. W listopadzie 1978 r. w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim odbywało się sympozjum poświęcone tej sprawie, które trwało dwa dni. Poruszano w trakcie obrad między innymi następujące tematy: teologiczne podstawy katechezy dorosłych, kierunki katechezy dorosłych, próby realizacji katechezy dorosłych. Prelegentami byli: Ks. Murawski (ATK), Ks. Geward (Rzym), Ks. Bagrowicz (Włocławek), Ks. Czerwiński (KUL) i Ks. Blachnicki (Krościenko). Plon tego sympozjum został opublikowany w „Ateneum Kapłańskim”¹. Sympozjum lubelskie było pierwszą refleksją nad katechezą dorosłych w Polsce. Wzięło w nim udział ponad stu uczestników z całej Polski. Ks. Murawski sugerował, aby na sympozjum jesień 1979 r. w Katowicach zaprosić także przedstawicieli z innych diecezji. Ks. Bp Bednorz nie uznał tego za właściwe, uznając że chodzi raczej o twórczą wymianę zdań w mniejszym kręgu specjalistów. Jeśli natomiast materiały z sympozjum wydrukowane w roczniku „Śląskich Studiów” będą ciekawe, sięgną do nich także czytelnicy z innych ośrodków w Polsce i będą one także im służyć jako pomoc.

Drugą inicjatywą polską w zakresie katechezy dorosłych, zdaniem Ks. Murawskiego, jest podkomisja działająca w ramach Katechetycznej Komisji Episkopatu Polski, przewodniczy jej Ks. prof. dr hab. J. Charytański SJ (ATK). Jej celem jest wydanie polskiego katechizmu dla dorosłych. W skład kolegium redakcyjnego tego katechizmu weszli przedstawiciele różnych środowisk katolickich, między innymi redakcji „Tygodnika Powszechnego”, miesięcznika „Znak”, dr Irena Mierzwa (Katowice). Wymieniona podkomisja zaledwie rozpoczęła swoją pracę. Wzorem jest dla niej metoda pracy autorów sławnego katechizmu holenderskiego².

Trzecią inicjatywą z zakresu katechezy dorosłych były wykłady z tego przedmiotu, prowadzone w ATK w Warszawie przez Ks. R. Murawskiego.

W propozycji prelegentów na Sympozjum *Katecheza Dorosłych* — Katowice 1979 Ks. Murawski podał nazwiska znawców tego zagadnienia: z Polski — Ks. Charytański (ATK), Ks. Majdański, Ks. Bagrowicz („Ateneum Kapłańskie”), Ks. Czerwiński (KUL); z zagranicy — D. Emeis, A. Exeler. Ks. Bp. Bednorz zwrócił w tym miejscu uwagę na istniejące różnice w prowadzeniu katechizacji na Zachodzie i u nas. Tam prowadzi ją konkretna organizacja, my musimy ją realizować w ramach parafii.

Ks. Murawski podał następujące tematy, którymi — jego zdaniem — należałoby się zająć. W propozycji tematów oparł się na cyklu wykładów, przeprowadzonych przez siebie w ATK w Warszawie. Oto owe tematy: psychologia człowieka dorosłego, potrzeba katechizacji dorosłych, jej zadania, formy i kierunki, założenia metodyczne, treść katechezy dorosłych oraz dokumenty Kościoła w tym względzie (Ogólne Dyrektorium Katechetyczne, Sobór Watykański II oraz dokumenty synodów). Istnieje wielka potrzeba wydania katechizmu dla dorosłych. Katechizm holenderski był jednym z tego rodzaju katechizmów, wydanym po wielu latach. Miał z pewnością swoje braki, jest jednakże ciekawy od strony ujęcia,

¹ *Katecheza dorosłych* — *Programy*, Ateneum Kapłańskie 93 (1979), z. 2—3 (424—425), 166—300.

² *Glaubensverkündigung für Erwachsene. Deutsche Ausgabe des Holländischen Katechismus*, Nijmegen — Utrecht 1968, 566.

struktury, podziału treści oraz historii katechezy. Katechezę dorosłych umieszcza tenże katechizm w całokształcie pracy Kościoła.

Katecheza dorosłych posiada już wypracowane formy. Jedną z nich jest katecheza rodzinna. Szczegółowym zagadnieniem w katechezie dorosłych byłaby kwestia: W jaki sposób przedstawić treści wiary, treści moralne oraz liturgiczne w katechezie?

Ks. Bp Bednorz uznał, że w diecezji katowickiej najlepiej działa katecheza młodzieży akademickiej. Sprawą bardzo palącą jest katecheza dla katolickiej młodzieży robotniczej, dla młodzieży z zasadniczych szkół zawodowych. Zaniedbana jest katolicka nauka społeczna. W Kurii Diecezjalnej w Katowicach opracowano dziesięć szkiców katechez dla młodzieży, rozpoczynającej pierwszą pracę. Młodzież robotnicza domaga się konkretności. W opracowanym cyklu uwzględniono m.in. następujące tematy: stosunek do majstra, do kolegi oraz do starszych robotników. Katecheza musi wzbudzić zainteresowanie. Niebezpieczna byłaby natomiast krytyka istniejących stosunków społecznych. Ks. Bp Bednorz uważa, że Ks. W. Skworec i Ks. T. Pietrzyk mogliby się zająć tą problematyką. W dalszym toku swojej wypowiedzi podał nazwiska księży, których należałoby wziąć pod uwagę, ponieważ mają już osiągnięcia w tym względzie: Ks. Krupa (Łędziny), Ks. Sierla (Michałkowice), Ks. Zimorń (parafia NMP Katowice), Ks. Patalong (Istebna). Biskup Ordynariusz przypomniał w końcu, że księża duszpasterze mają obowiązek odwiedzić każdą rodzinę dziecka pierwszokomunijnego, co może stanowić okazję do domowej katechezy dorosłych.

Wypowiedź Ks. Biskupa Czesława Domina:

Biskup pomocniczy postawił pytanie: czy materiał praktyczny mający jako owoc sympozjum wejść do kolejnego tomu „Śląskich Studiów Historyczno-Teologicznych” miałby oznaczać rezygnację z ich charakteru naukowego? Czyżby nasz periodyk naukowy miał przybrać profil „Katechetów”? Ks. Bp Domin postulował, by „Śląskie Studia” mimo istniejących trudności, pozostały periodykiem naukowym i nadal różniły się od dwumiesięcznika wydawanego dla katechetów w Poznaniu. Jednakże obok teorii i teologii katechezy dorosłych w każdym tomie naszego naukowego periodyku winien się znaleźć dział praktyczny z pomocami dla księży. Należy im także wskazywać literaturę przedmiotu. Gdyby np. jeden autor miał opracować osiem spotkań katechezy dla dorosłych to mógłby to uczynić na 32 stronach, przeznaczając po cztery strony na wprowadzenie do jednego spotkania, jeśli miałyby ono trwać około piętnaście minut. Jednostki katechetyczne winne być zaznaczone. Ks. Bp Domin zaproponował pięć kręgów tematycznych do planowanego tomu: materiały do katechez dla młodych małżeństw, katolicka nauka społeczna — dla starszej młodzieży, materiały dla grupy ogólnej, materiały na spotkania z Pismem Świętym oraz *Credo* czy katechizm — dla rodziców dzieci pierwszokomunijnych.

Bp H. Bednorz oświadczył, że w redagowaniu „Śląskich Studiów Historyczno-Teologicznych” nie odejdziemy od profilu naukowego. Przykładem godzenia dwóch aspektów: teoretycznego i praktycznego był Zjazd Pastoralny w Wiedniu, w grudniu 1978 r. Były na nim przedstawione referaty teoretyczne, referowano jednakże również przyczynki praktyczne, doświadczenia i wzory katechez. Ks. Bp Bednorz postulował więc, aby

w każdym tomie naszego naukowego periodyku znalazły się artykuły, sprawozdania oraz pomoce i praktyczne przyczynki. W Puebla Jan Paweł II uczy, jak podejść do problemów społecznych. Papież mówi przede wszystkim o człowieku. Według francuskiego dziennika „La Croix” Papież porusza przede wszystkim zagadnienia eklezjologii, katolickiej nauki społecznej, a nade wszystko antropologii. Ks. Tadeusz Pietrzyk wyraził pogląd, że należy zachować podział na część teoretyczną i praktyczną w „Śląskich Studiach Historyczno-Teologicznych”. „Ateneum Kapłańskie” i „Collectanea Theologica” dają przykład takiej możliwości. Po części zawierającej artykuły, drukowane są w nich biuletyny i opracowania do wykorzystania w liturgii. Nasz periodyk winien zatem również obok artykułów prezentować modele wzorcowe. Należy też ustalić strukturę i charakter rocznika studiów. Domagając się działu praktycznego w Śląskich Studiach Ks. T. Pietrzyk powołał się na czasopismo „Concilium”, które podało schematy nabożeństw pokutnych. Wypowiadając się na temat koncepcji katechezy dorosłych dyskutant odwołał się do zagadnienia katechezy przedmałżeńskiej dla narzeczonych. Chodziłoby o dwanaście katechez. W parafii św. Antoniego w Rybniku trwa taki kurs mniej więcej trzy miesiące. Jest to czasem jedyna szansa dotarcia do osób religijnie zaniedbanych. W kilkunastu katechezach trzeba im przekazać to, co najistotniejsze i najważniejsze. Jak to osiągnąć? Metoda dialogu zawodzi w tym przypadku, gdyż wymaga czasu. K. Wawrzynek, Ks. R. Murawski dodali, że u nas w ogóle bardzo mało pisano na temat katechezy dorosłych. Z tematyki zaproponowanej dla parafialnej katechezy dorosłych przez Ks. Murawskiego trzeba dokonać wyboru. Ks. dr Stanisław Pisarek nawiązując do głosu Ks. Biskupa Bednorza, wskazał na kerygmę pierwotną, gdzie te sprawy były podobnie łączone: chrystologia i wezwanie do wiary oraz *metanoi*. Celem zaspokojenia potrzeb praktycznych, wyłaniających się w związku z wprowadzeniem katechezy dorosłych we wszystkich parafiach, konieczne byłoby powielanie serii materiałów i pomocy w tym względzie.

Ks. B. Woźnica poinformował, że razem z katechezami dla młodzieży pracującej został wysłany do parafii list zawierający prośbę o przekazanie do Referatu Duszpasterskiego i Katechetycznego doświadczeń w zakresie katechezy dorosłych na obszarze diecezji katowickiej. Zebrania tych informacji domagał się w swoim głosie Ks. R. Murawski.

Ks. Dobromir Sieradzki, stwierdził, że pierwszy tom studiów o katechezie dorosłych winien stanowić klucz i ukazać stronę praktyczną tej katechezy, ponieważ księża nie rozumieją zazwyczaj jej wymiaru egzystencjalnego.

Drugie zebranie poświęcone zorganizowaniu Sympozjum *Katecheza Dorosłych — Katowice 1979* odbyło się w rezydencji Ks. Biskupa Ordynariusza, dra Herberta Bednorza, dnia 23 marca 1979 r. Obecni byli: Ks. Bp Herbert Bednorz, proboszczowie: Ks. J. Krupa, Ks. J. Patalong, Ks. St. Sierla, redaktorzy „Śląskich Studiów Historyczno-Teologicznych”: Ks. R. Rak, Ks. J. Kondziela, Ks. B. Woźnica i Ks. S. Pisarek, P. Irena Mierzwa z Księgarni św. Jacka w Katowicach, Ks. T. Pietrzyk z redakcji „Gościa Niedzielnego”, Ks. R. Murawski (ATK). Na wstępie odczytano protokół z zebrania w dniu 23 lutego 1979 r. oraz wskazania dotyczące katechezy dorosłych, opracowane przez Referat Katechetyczny Kurii Diecezjalnej w Katowicach (Ks. D. Sieradzki).

Bp Herbert Bednorz wskazał na rozwój katechezy dorosłych w diecezji

katowickiej. Następnie sprecyzował przedmiot aktualnego zebrania. Chodziłoby o aspekt teoretyczny i praktyczny katechezy. Wprowadzając ją w diecezji, obejmujemy troską dwa miliony jej mieszkańców. Doświadczenia z wizytacji parafii dowodzą, że ludzie niewykształceni także są zdolni do prowadzenia dialogu. Jako przykład wymienił Ks. Biskup katechezę w parafii Olza, którą przeprowadził tamtejszy proboszcz — Ks. Edward Wieczorek. Debatując nad katechezą dorosłych mamy na uwadze ponad trzysta parafii naszej diecezji. W katechezie dorosłych chodzi w gruncie rzeczy o przekaz wiary, który jest zmaganiem się z ateizacją. Gdy idzie o metodę, to bez dialogu nie rozwiniemy katechezy dla dorosłych. W diecezji katowickiej obok księży diecezjalnych i zakonnych jest zatrudnionych około czterysta katechetek. Ks. Rak prosił o ustalenie listy prelegentów i tematów na sympozjum *Katecheza Dorosłych — Katowice 1979*. Wiele czasu winno się przeznaczyć na dyskusję. Ks. Murawski zaproponował tematy i osoby prelegentów na Sympozjum. Tematy: historia oraz doświadczenia w zakresie katechezy dorosłych w diecezji katowickiej, życie religijne współczesnego człowieka dorosłego; człowiek współczesny w aspekcie psychologicznym i socjologicznym; socjalizacja religii współczesnego człowieka dorosłego; kręgi katechezy dorosłych w parafii, jej formy i kierunki; rodzice jako katecheci, formy współpracy między rodzicami a parafią, ludzie świeccy jako katecheci. Proponowani autorzy: Ks. D. Sieradzki, Ks. J. Zimniak, dr Elżbieta Sujak, Dieter Emeis. Jest cały szereg tematów, które lepiej przedstawia świeccy specjaliści w przedmiocie współpracy z dorosłymi. Istnieje pewien przedział w życiu człowieka. W pewnym okresie życia zaczyna być aktywny, wchodzi w okres twórczości, tworzenia. Należy podchodzić do pracy z ludźmi dorosłymi z uwzględnieniem specyfiki psychicznej i społecznej. Ks. Murawski powołał się w tym względzie na publikację Elżbiety Sujak. Katecheza dorosłych jest formą przygotowania świeckich do apostołstwa we współczesnym świecie. Dyskutant zwrócił też uwagę na nie docenianą w tym względzie pracę z książką. Chodzi o kulturę czytania. Kościół nie powinien z niej rezygnować. Jest to jeden z sektorów kultury, w tym przypadku kultury chrześcijańskiej. Ks. Murawski przypomniał wreszcie ważną zasadę pedagogiki, że wszystko to, co przeżywa rodzina, winno być zwerbalizowane.

W dalszym toku swojej wypowiedzi Ks. Murawski wspomniał wykład profesora R. Sauera z Osnabrück w ATK w Warszawie na temat religijnego wychowania dziecka w rodzinie³. Problemem wymagającym omówienia i rozważenia na przygotowanym sympozjum byłby również religijny i moralny rozwój dziecka. W Hamburgu miała miejsce konferencja, której przedmiotem były zadania rodziców jako katechetów. Wygłoszony był tylko jeden referat D. Emeisa, a dyskusja nad nim w grupach trwała przez dwa dni. Ks. Murawski stwierdził, że nie byłby w stanie przygotować prelekcji, rozróżniając między teorią a praktyką katechezy dorosłych. Chodziłoby o pytanie w sprawie efektywności tej praktyki. Nie miałoby sensu powtarzanie w referacie dorobku katechezy dorosłych w diecezji katowickiej. Sprawa toczy się bowiem wokół metody katechezy dorosłych. Współcześnie została wypracowana teoria komunikacji. Katecheza jest jedną z jej form. Teoria komunikacji jest równocześnie teorią dialogu, który jest metodą komunikacji.

³ R. Sauer, *Wychowanie religijne w rodzinie*, Biuletyn informacyjny ATK 4 (1980), 19—21.

W sprawie programu symposium Ks. Murawski zaproponował dwa referaty dotyczące metody katechezy: jeden mógłby być wygłoszony do południa, drugi — po południu. Poza tym toczyłaby się dyskusja w grupach. Dyskutant zgłosił wątpliwość co do celowości wysyłania uprzednio do uczestników symposium tekstu referatów, ponieważ istnieje obawa, że wysłane teksty nie zostaną przeczytane. Wystarczyłoby natomiast przesłać tezy ujęte na kilku stronach. W sprawie symposium ustalono, że przedmiotem referatów będzie podsumowanie doświadczeń, metoda komunikacji i dialogu, socjalizacja religii. Jako prelegentów zaproponowano — Ks. prof. dr hab. Władysława Piwowskiego z KUL, który wygłosił referat na temat socjalizacji rodzinnej i permanentnej; Ks. dra R. Murawskiego oraz Ks. dra J. Skórcza z Gniezna; ten ostatni jest autorem pracy doktorskiej o katechezie rodzinnej. Symposium powinno dać naukowe podstawy katechezie, która od paru lat istnieje i rozwija się na obszarze diecezji katowickiej. Zgodzono się na termin jesienny — październik—listopad 1979 r. Wśród uczestników winni się znaleźć teoretycy katechezy dorosłych oraz kilku jej praktyków z diecezji. Ks. dr Damian Zimoń, proboszcz parafii NMP w Katowicach mówił o możliwości katechezy domowej w formie spotkania przy herbacie, w trakcie którego uczestnicy zapoznawaliby się z liturgią bieżącej niedzieli. Byłaby wygłoszona krótka homilia. Miałaby również miejsce wspólna modlitwa. Wykład byłby przygotowywany przez świeckich, po nim następowałaby dyskusja i śpiewy.

Ks. Zimoń wskazał w swoim wystąpieniu na etapy rozwoju katechezy dorosłych w parafii. Tworzą je ludzie nieraz z dala stojący od Kościoła: rodzice klas pierwszych i nowożeńcy. Spotykają się oni z Kościołem najpierw w małej grupie razem z ludźmi będącymi bliżej Kościoła. Do tych ostatnich zaliczył rodziców dzieci wczesnokonfirmowanych. Dalszym etapem byłaby grupa bardziej zaawansowana, której członkowie sami wygłaszają referaty, jednakże w obecności księdza. Katecheza to coś dynamicznego. Proboszcz winien to zauważyć. Od życia z dala od Kościoła, do życia w nim jest dość długa droga.

Ks. Biskup H. Bednorz zgłosił zastrzeżenia co do tej formy katechezy. Na symposium należałoby uwzględnić przede wszystkim następujące tematy: doświadczenia w zakresie katechezy dorosłych w diecezji katowickiej, rola rodziców jako katechetów, szczególnie młodych rodziców w stosunku do dzieci przedszkolnych. Przyczynę tego, że w naszym uprzemysłowionym obszarze zachowało się żywe chrześcijaństwo widzi Ks. Biskup we wczesnej Komunii św., która była zawsze połączoną z powtórzną katechizacją młodych rodziców. Ona przyczyniła się do zachowania chrześcijańskiego oblicza Śląska. Należy przywiązywać największą wagę do spotkań z rodzicami dzieci pierwszych klas szkolnych. Spotkania z rodzicami dzieci przedszkolnych i pierwszych lat szkolnych winny być powszechną, zwyczajną formą duszpasterstwa parafialnego.

Wymóg werbalizowania przeżyć religijnych w rodzinie, wspomniany przez Ks. Murawskiego, Ks. Bp Bednorz uzupełnił wskazaniem znaczenia, jakie posiada właściwy klimat wychowawczy — chrześcijański; nawet bez werbalizowania właśnie on stanowi podstawę wychowania katolickiego.

Ks. Bp Bednorz odniósł się krytycznie do możliwości skorzystania z doświadczeń niemieckich w katechezie dorosłych, gdyż tamto środowisko jest inne od naszego. Na zachodzie zastanawiają się bowiem, co robić, by rodzina nie paraliżowała katechizacji. Ks. Biskup odwołał się

do spotkania pastoralnego w Wiedniu zorganizowanego pod koniec 1978 r., podczas którego przedmiotem pastoralnej troski było zjawisko przeciwdziałania rodziny temu, czego katecheta uczy dzieci. Stanowi ono problem społeczny, u nas może się on pojawić i nasilić w niedalekiej przyszłości.

Ks. Bp Bednorz podkreślił jeszcze raz znaczenie przykładu w wychowaniu chrześcijańskim. Zakwestionował używanie terminu „socjalizacja” w odniesieniu do religii, którego bronili Ks. Murawski oraz Ks. Kondziela. Powoływali się przy tym na fakt, że na człowieka powyżej lat osiemnastu rodzina wywiera coraz mniejszy wpływ. W toku dyskusji Ks. Biskup wysunął problem: jak pobudzić młodych rodziców do jak największej aktywności w ramach katechezy domowej? Powołał się przy tym na Jana Pawła II. W każdym jednak wypadku katecheza dla młodych rodziców jest niesłychanie ważną formą pracy duszpasterskiej.

Artykuły, które mają jako owoc sympozjum znaleźć się w „Śląskich Studiach” — stwierdził wreszcie Ks. Biskup — winny mieć na uwadze czytelnika na średnim poziomie, w całej Polsce.

Ks. Woźnica odwołał się do Soboru Watykańskiego II oraz do dokumentu *Evangelii nuntiandi*, który łączy oba wspomniane aspekty mówiąc o świadectwie i nauczaniu. W obrębie katechezy dorosłych znajduje się również katechumenat przedmałżeński. Pewne doświadczenia ma w tym względzie Ks. mgr T. Pietrzyk, mógłby je więc na sympozjum przedstawić. Odnośnie do metody komunikacji i dialogu, to w zagadnieniach z zakresu psychologii społecznej winne być wzięte pod uwagę nazwiska: Ks. Zimniak, Ks. Prężyna, Ks. Kondziela i Ks. Tarnowski. Narzucają się pytania: jak przekazać objawienie ludziom, którzy nie rozumieją sfery wartości moralnych? Kim jest człowiek dorosły we współczesnych warunkowaniach? Tymi ludźmi winno się sympozjum również zająć. Wśród tematów sympozjum winny się znaleźć trzy kręgi tematyczne: potrzeby i doświadczenia w katechezie dorosłych w diecezji katowickiej; katechizacja rodzin; komunikacja, a w jej ramach dialog.

Co do drugiego kręgu tematycznego Ks. Woźnica stwierdził, że udziału i aktywności rodziców w katechizowaniu dzieci domaga się Sobór Watykański II w „Deklaracji o wychowaniu chrześcijańskim”. Trudność w tym względzie stanowi u nas fakt, że większość rodziców nie jest w stanie wypełnić tego wymogu, ponieważ nie posiada dostatecznej wiedzy i nie zna metody. Badania socjologiczne wykazały, że stan wiedzy religijnej jest w Polsce niski. Poza tym trzeba rozróżnić samą znajomość religii od umiejętności mówienia o niej. Katecheza uczy rodziców, jak werbalizować zdobyte i posiadane wiadomości religijne. Ks. T. Pietrzyk stwierdził, że — jak to wynika z wypowiedzi — Ks. Zimoń bazuje w katechezie dorosłych na dawniej stosowanych formach pracy duszpasterskiej. Uwzględnienie tego aspektu rozszerzy panoramę. Katechumenat jest czymś pośrednim między katechezą okazjonalną a permanentną. Chodzi o tych ludzi, którzy nie uczestniczyli w katechezie szkolnej, zaniedbali ją w latach młodości, przed ślubem jednak są do niej zobowiązani. Trzeba im podać podstawowe wiadomości katechizmowe. K. Wawrzynek zestawiał tematy, które należałoby z nimi przerobić. Trzeba przy tym mieć na uwadze odpowiednią terminologię, by język był komunikatywny. Katechumenat przedmałżeński winien objąć ludzi stojących z dala od Kościoła. Jego program mógłby się oprzeć na minikatechizmie, wy-

danym dla niechrześcijan przez Sekretariat dla Niechrześcijan⁴, przy czym język tego przedstawienia jest dla naszych warunków zbyt trudny i wymagałby uproszczenia. Dyskutant zwrócił uwagę na błąd metodyczny, który dotąd dość powszechnie był popełniany. Polegał on na stosowaniu monologu zamiast dialogu. Z punktu widzenia psychologii wypowiedź ustna pociąga za sobą jako skutek utwierdzenie wypowiadającego się w przedmiocie wypowiedzi, a ponadto porządkuje wewnątrz. Katecheza na wyższym poziomie odbywałaby się w kręgach organizowanych dla dorosłych. Ks. Joachim Krupa, proboszcz w Łędzinach stwierdził, że odbiorcami „Śląskich Studiów Historyczno-Teologicznych” będą księża, z którymi dialog jest trudny. Bestsellerem tego rodzaju periodyk nigdy nie będzie. Ks. doc. dr hab. Joachim Kondziela, pracownik naukowy KUL, wskazał na dwa tory prowadzonej dyskusji: jeden — to dobieranie tematów na zamierzone sympozjum, drugi — to problem metody. Jako ewentualne tematy warte przedstawienia wyłoniły się: psychologia i religijność dorosłych, potrzeby i doświadczenia diecezji katowickiej w zakresie katechezy dorosłych, sprawy metodyczne, w tym zagadnienie komunikacji oraz inne formy pracy z dorosłymi.

Co do przygotowania sympozjum Ks. Kondziela proponował przesłanie przedtem gotowych referatów uczestnikom. Na Sympozjum będzie mieć miejsce jedynie wprowadzenie do dyskusji nad nimi. W przypadku trzech referatów do południa, po południu miałyby miejsce globalna nad nimi dyskusja, bądź też kolejno nad każdym z nich. Na sympozjum nie można zapraszać zbyt dużej liczby osób. Zgłoszono postulat, aby nie dublować problemów, które już były poruszane i nie zostały rozwiązane.

Dr Irena Mierzwa, Księgarnia św. Jacka: Trzeba mieć na uwadze różnicę, jaka istnieje między sytuacją rodziców i dzieci w aspekcie metod katechizacji, rodzice byli bowiem inaczej katechizowani. Katecheci winni poświęcić rodzicom bodaj kwadrans, na uświadomienie różnicy w tej mierze. Rodzice z trudem pomagają dziecku, bo jego nauka przebiega teraz inaczej. Również w nauczaniu religii jest dziś stosowana inna metoda. Prawdy wiary są zawsze te same. To uzasadniałoby wzięcie na warsztat sympozjum tematu: udział świeckich w katechizacji dorosłych. Jeśli w parafii powstaje wiele grup katechizowanych dorosłych i młodzieży, to sam ksiądz nie sprostą tej pracy. W katechizację muszą się włączyć jako uczący także odpowiednio przygotowani świeccy. Sobór Watykański II wysunął jeszcze drugi powód włączenia świeckich do katechizacji dorosłych. Mogą oni mianowicie wnieść własne treści w katechezę dorosłych. Rozmówczyni zwróciła ponadto uwagę na potrzebę oddzielnej katechezy dla dorosłych i dla młodzieży. Tej ostatniej odpowiada metoda heurystyczna. Służy ona przyswojeniu sobie przez nią wiadomości, które powinna posiadać. W ramach tej wypowiedzi zacytowano również artykuł D. Emeis'a *Rodzice jako katecheci*.

Sprawozdanie z dyskusji nad referatami

Program sympozjum był następujący:
W czwartek dnia 8 listopada 1979 r. o godz. 10.00 nastąpiło otwarcie sympozjum przez Księdza Biskupa Ordynariusza dra Herberta Bednorza, który wygłosił referat *Katecheza dorosłych w diecezji katowickiej*. O godz.

⁴ *Wiara katolicka w dialogu*, Warszawa 1970, 24—61.

11.00 był w programie referat gościa z Münster — Ks. prof. dra Dieter Emeis'a *Rodzice jako katecheci*. Z powodu nie przybycia prelegenta, referat jego został włączony do materiałów sympozjum. W jego miejsce wygłosił swój zasadniczy wykład ks. prof. dr hab. Władysław Piwowarski z KUL na temat *Socjalizacja religijna w społeczeństwie rozwiniętym*. Tego dnia uczestnicy sympozjum wysłuchali jeszcze referatu ks. dra Janusza Tarnowskiego z ATK w Warszawie *Problem komunikacji interpersonalnej w katechezie dorosłych*. Po referatach odbyła się dyskusja nad nimi. Poruszone w niej problemy podajemy niżej.

W piątek, dnia 9 listopada 1979 r. zostały przedstawione następujące referaty: Ks. prof. dr Roman Murawski z ATK w Warszawie *Kierunki i formy pracy katechetycznej z dorosłymi w parafii*; Ks. dr Janusz Zimniak (od 4 XI 1980 r. biskup pomocniczy w Katowicach) i Ks. Dobromir Sieradzki, wizytator nauki religii w diecezji katowickiej *Doświadczenia i potrzeby w zakresie katechizacji dorosłych w diecezji katowickiej* (dwugłos); Ks. mgr Tadeusz Pietrzyk z Katowic *Katechumenat przedmałżeński ze szczególnym uwzględnieniem ludzi stojących z dala od Kościoła*. Po dyskusji nad referatami Ks. doc. dr hab. Romuald Rak dokonał podsumowania i zamknął dwudniowe sympozjum.

Przemówienie powitalne Ks. R. Raka

Ks. Rak dokonał w imieniu redakcji „Śląskich Studiów Historyczno-Teologicznych” otwarcia sympozjum poświęconego katechezie dorosłych. Zostało ono zwołane z inicjatywy Ks. Biskupa Ordynariusza dra Herberta Bednorza, który jest promotorem katechezy dorosłych w diecezji. W roku 1972 ukazał się w naszym periodyku jego artykuł *Katecheza dorosłych*, SSHT 5 (1972), ss. 5—18. Ks. Biskup Ordynariusz interesuje się losami katechezy dorosłych w diecezji i pragnie jej utrwalenia poprzez zbiorową refleksję nad jej metodą, treścią i perspektywami na przyszłość. Będzie on też pierwszym prelegentem na obecnym sympozjum.

Redaktor naczelny powitał następnie Ks. Biskupa Czesława Domina, który ma również doświadczenia w tej materii, ponieważ w czasie wizytacji biskupich bierze czynny udział w katechizacji dorosłych. Obserwujemy dopiero początki tej katechezy, dlatego nie należy ulegać pesymizmowi wobec nieudolnych prób katechizacji, lecz trzeba się cieszyć z jej rozpoczęcia w ogóle. Nieobecność Ks. prof. dra hab. D. Emeis'a z RFN na sympozjum jest usprawiedliwiona okolicznością, że zaproszony gość nie otrzymał na czas wizy wjazdowej do Polski. Jego referat *Rodzice jako katecheci* będzie jednak wykorzystany, a kontakty z nim w przyszłości będą częstsze.

Ks. Rak przywitał wszystkich zaproszonych gości. Podziękował autorom za poświęcenie czasu, za przyjazd do Katowic, za przygotowanie referatów. Cenimy sobie ich wkład w dzieło katechezy dorosłych, z którą chcielibyśmy zapoznać naszych czytelników. Redaktor naczelny „Śląskich Studiów” przywitał również wszystkich pozostałych członków redakcji, obarczając niżej podpisanego obowiązkiem protokolowania w trakcie sympozjum. W końcu prosił Ks. Biskupa Herberta Bednorza o wygłoszenie jego referatu.

Streszczenie dyskusji nad referatem Ks. Bp H. Bednorza *Katecheza dorosłych w diecezji katowickiej*.

Ks. R. Rak podjął myśl Ks. Bp Bednorza o konieczności stosowania odpowiedniej metody w katechezie dorosłych. Potrzebny jest w niej dialog. Wymaga on równorzędnych partnerów. W programie seminaryjnym potrzebna byłaby właściwa formacja dla nauczania księży takiego dialogu.

Ks. J. Tarnowski wskazał na różnicę w genezie katechezy na Zachodzie i w diecezji katowickiej. Na Zachodzie była ona koniecznością życiową. W diecezji katowickiej jej losy potoczyły się według zasady *agitur sequitur esse*. Katecheza dorosłych jest już prowadzona, a obecnie szuka się dla niej odpowiedniej metody. Życie domaga się bowiem jej ulepszenia i udoskonalenia. Rozpoczęto ją na Śląsku Cieszyńskim, w parafii św. Miłkołaja w Bielsku.

Ks. Jerzy Patalong, proboszcz górali beskidzkich z Istebnej przyznał, że częstym błędem było nadawanie katechezie dorosłych charakteru lekcji takich, jak dla dzieci szkolnych. Sama nazwa *katecheza dorosłych* nie stanowi zdaniem Ks. dra Zbigniewa Czerwińskiego z KUL jakiejś przeszkody. Używał on nazwy *katecheza akademicka*, a mimo to miał w zasięgu swojego oddziaływania około sześciuset do siedmiuset studentów w Lublinie. Zapraszał obcych prelegentów, a studenci aprobowali ten sposób nauczania wiary swoją frekwencją.

Ks. W. Piwowski odwołał się do fragmentu w referacie Ks. Biskupa Bednorza, w którym położył on nacisk na dialog i atmosferę wolności w katechezie dorosłych, by tym sposobem budować na niej wspólnotę.

Ks. dr Jan Grzesica zwrócił uwagę na szybki rozwój studium teologicznego dla świeckich, które istnieje w diecezji katowickiej od kilku lat. Absolwentów tego studium należałoby wykorzystać w przyszłości w katechezie dorosłych.

Ks. Bp Bednorz uzupełnił swój referat refleksją z ostatniej wizytacji, w parafii Bożej Opatrzności w Katowicach-Zawodziu, gdzie tematem katechezy była miłość nieprzyjaciół. Konfrontacja z tym, co niechrześcijańskie, wywołała duże ożywienie wśród uczestników. Katecheza wspólnotowa w dialogu potrzebna jest również młodzieży, a nawet dzieciom.

Dyskusja nad referatem Ks. prof. dra hab. Władysława Piwowskiego

Temat referatu brzmiał *Socjalizacja religijna w społeczeństwie rozwiniętym*. Przez termin socjalizacja rozumie prelegent proces przekazywania wartości, norm i wzorów zachowania. Ks. J. Tarnowski postawił pytanie o stosunek dialogu do socjalizacji. Encyklika Pawła VI *Ecclesiam suam* była w tym względzie epokowa; wskazała metodę rozwiązywania konfliktów: jest nią dialog.

Ks. Bp Bednorz odniósł treść referatu Ks. Piwowskiego do katechizacji rodziny, którą uznał za sztukę. Powiedział: „Potrzebni są artyści. Rodzi się nowy przedmiot”.

Ks. Bp Czesław Domin wspomniął z uznaniem katechezę dla dorosłych na temat cierpienia, przeprowadzoną w czasie wizytacji w Panewnikach. Odwołał się przy tym do wypowiedzi Jana Pawła II o ewangelizacji, która idzie w parze z humanizacją.

Referat Ks. dra Janusza Tarnowskiego *Problem komunikacji interpersonalnej w katechezie dorosłych* i dyskusja nad nim.

Komunikacja monologowa jest komunikacją na jednym torze. Istnieje drugi tor — dialog. Prelegent postawił pytania: Czy katecheci w Polsce są zdolni do komunikacji niejednotorowej? Czy pierwszy sposób komunikacji jest nieskuteczny? Jak stworzyć model komunikacji niejednotorowej — dialogowej?

Ks. Bp Janusz Zimniak, wskazał na potrzebę uwzględniania dynamiki grup w formowaniu dialogu. W wypowiedzi Ks. Bpa Zimniaka znalazła się też uwaga krytyczna, że referat Ks. Tarnowskiego wywołał niedosyt u odbiorcy. Ks. R. Rak pytał o dialog z pacjentem w psychoterapii. Ks. T. Pietrzyk uważał, że łatwo stosować dialog z jednostką, trudno go zaś zrealizować w grupie. Trudność katechezy polega, zdaniem dyskutanta, przede wszystkim na braku oddźwięku. Ks. H. Bolczyk dał wyraz przekonaniu, że wzór dialogu mamy w Biblii. Postulował umieszczenie artykułu na ten temat w „Śląskich Studiach”. Ks. dr hab. Franciszek Blachnicki zwrócił uwagę na metodę „proroczą”, która stanowi metodę przeciwną do metody dialogu. Trzeba po prostu zapalić świecę i czytać Ewangelię.

Ks. Tarnowski sądził, że rozwiązanie znajduje się w wejściu w grupę, należałoby na pewien czas zaprzestać jej indoktrynacji, zejść z członkami grupy w głąb, zwolnić kroku, by wszyscy mogli nadążyć. W tym względzie potrzebna jest cnota dalekowzroczności. Autor referatu zajął w podsumowaniu dyskusji stanowisko wobec głosu Ks. Bpa Zimniaka, który mówił o dynamice grup. Jego zdaniem nie słychać o niej w Polsce. Opozycja świat-Bóg rozwinęła się w zwróceniu się ku światu, w którym szukamy obecności Boga. Musi być przy tym brane pod uwagę skażenie grzechem pierworodnym. Odnośnie do uwzględniania dialogu stosowanego w psychoterapii, również w katechezie indywidualnej dorosłych, prelegent był zdania, że katecheza winna mieć charakter terapeutyczny. Przede wszystkim zaś chodzi o to, aby przekaz wiary nie był jednostronny — od strony katechety do nauczanych.

Dwugłos: Ks. Bp dr J. Zimniak i Ks. mgr Dobromir Sieradzki *Doświadczenia i potrzeby w zakresie katechizacji dorosłych w diecezji katowickiej* oraz dyskusja nad nim.

Ks. Bp Janusz Zimniak podjął się próby przedstawienia w sposób syntetyczny doświadczeń w zakresie katechezy dorosłych w diecezji katowickiej. Przedmiotem jego referatu był szlak, jaki katecheza dorosłych przebyła na tym terenie od jej początków do dziś, jej dzisiejsze problemy oraz przewidywany dalszy rozwój zagadnienia.

Drugi głos, którego rzecznikiem był Ks. Dobromir Sieradzki, miał ukazać stan faktyczny katechezy dorosłych w diecezji katowickiej. Podstawą relacji była instrukcja w tej materii rozesłana do poszczególnych parafii oraz wybrane protokoły z wizytacji parafii: Ochaby, Michałkowice i Siemianowice.

Ks. dr Roman Murawski *Kierunki i formy pracy katechetycznej z dorosłymi w parafii*. Referent postulował pluralizm form w katechezie dorosłych.

Ks. mgr Tadeusz Pietrzyk *Katechumenat przedmałżeński ze szczególnym uwzględnieniem ludzi stojących z dala od Kościoła*. Treść referatu dotyczyła bardziej metody niż meritum.

Dyskusja końcowa:

Ks. Bp dr Janusz Zimniak przypomniał o wymogu zgodności metody z celem nauczania. Odczuwa się potrzebę wprowadzenia metody aktywnej. Ważne są poszukiwania twórcze. Na nowo odkrywamy dzisiaj dawne formy. Ks. dr Zbigniew Czerwiński usiłował określić dynamiczną dojrzałość chrześcijanina, kiedy się ona urzeczywistnia, co oznacza. Ks. Henryk Bolczyk, proboszcz parafii św. Michała w Katowicach, dał wyraz potrzebie rozgraniczania pojęć: katecheza, kerygma i ewangelizacja. Ks. Murawski ustosunkowując się do referatu Ks. Pietrzyka określił dialog jako jedną z metod. Obok niego istnieją metody pracy grupowej, pracy nad tekstem, w tym nad tekstem Pisma św. W nich również dialog odgrywa pewną rolę. Ogólne Dyrektorium Katechetyczne wypowiada się w sprawie zespołów. Podsumowanie dyskusji i całego sympozjum znalazło się w słowie końcowym Ks. Raka, które podajemy *in extenso*.

„Kończymy to nasze sympozjum. Czas jest na pierwszą próbę oceny. Trudno jest poddać analizie każdy referat, nie byłoby na to czasu. Wydaje się jednak, że wszyscy Szanowni Prelegenci zrobili tu dobrą robotę. Bardzo intensywny był też udział w dyskusji w sympozjum, niekiedy bardzo ożywionej. Korzystać z niej odniosą wszyscy: tak referenci, jak i biorący udział w dyskusji, a wreszcie nasze „Śląskie Studia”.

Wydaje się jednak, że na pierwszym miejscu z sympozjum skorzysta cała diecezja katowicka. Już wczoraj o tym wspomniano, że katecheza dorosłych była w diecezji katowickiej prowadzona bez podłoża teoretycznego. Była praktyka, lecz nie było teorii. Praktyka ją wyprzedziła. Ale to było słuszne. Nie mogliśmy czekać na teorię. Teraz czas na refleksję teologiczną i pastoralną, czas na pogłębienie. Wszystkie artykuły, jakie ukażą się drukiem, będą cenną pomocą dla kapłanów i katechetów diecezji.

Materiały z sympozjum wejdą do rocznika XIII (1980) „Śląskich Studiów Historyczno-Teologicznych”, które nabierają coraz bardziej kształtu pastoralnego. Tu można tylko wyrazić podziękowanie wszystkim referentom za nieoceniony wkład w tę pastoralność rocznika. Będziemy mieli jeszcze kilka innych artykułów z dziedziny katechizacji, a szczególnie katechizacji dorosłych. I za te artykuły, chociaż nie były głoszone na sympozjum, serdecznie dziękuję.

Opublikowanie artykułów o treści katechetycznej i pastoralnej odbije się niewątpliwie szerokim echem również poza diecezją, gdyż roczniki nasze rozchodzą się po całej Polsce. Ale jedno jest tu ważne: Sympozjum nie jest nigdy punktem docelowym, jest zawsze punktem wyjścia dla dalszej pracy i dla dalszego pogłębienia refleksji teologicznej. Z drugiej zaś strony trzeba stwierdzić, że praca, którą sympozjum wytycza, będzie polegała na wzroście zainteresowania się katechezą dorosłych przez naszych księży i przez wiernych. Jak słyszeliśmy z ust Księdza Biskupa Bednorza, właśnie wierni byli niekiedy tymi, którzy domagali się katechezy dorosłych.

Dziękuję wszystkim księżom prelegentom za ich referaty, a również wszystkim, którzy przyjechali z daleka na sympozjum. Dziękuję też za udział w dyskusji. Dyskusja wykazała wprawdzie pewne braki, ale wydaje się, wszyscy na niej skorzystali”.

DIE KATTOWITZER DEBATE ÜBER DIE ERWACHSENENKATECHESE

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Verfasser ist hier ein Berichterstatter. Am 8 und 9 November 1979 fand in Katowice ein Symposium statt, das gänzlich den Problemen der Erwachsenenkatechese gewidmet wurde. Vorher noch waren zwei Arbeitskonferenzen einberufen worden, welche dieses Symposium vorbereitet haben. Am Symposium selbst wollte u.a. Prof. Dieter Emeis aus Münster teilnehmen, er konnte jedoch nach Polen erst später kommen. Sein Referat über die „Eltern als Katecheten“ wurde daher durchgelesen. Alle Referate sind in diesem Jahrbuch enthalten. Hier, in diesem Bericht, sind interessante Stimmen in der Debatte zusammengebracht. Sie sind eine gute Ergänzung der einzelnen Referate.